

SUUREN JUMALATTAREN PARATIISI

Vanhan Euroopan arkeologisten löytöjen tulkinta

Jaana Holvikivi

Marija Gimbutas on tehnyt elämäntyönsä Vanhan Euroopan arkeologian parissa. Sieltä hän on löytänyt todellisen feministisen unelman: varhaisen kulttuurin, joka oli rauhanomainen, jossa naiset olivat arvostettuja ja jossa palvottiin Suurta Jumalatarta. Tämä kuulostaa aivan liian hyvältä ollakseen totta, ja Gimbutasin teoriaan suhtaudutaankin suurella epäilyllä arkeologien ja historiantutkijoiden joukossa. Feministien piirissä se luonnollisestikin on herättänyt suurta innostusta (katso esim. Eisler 1987). Esittelen ensin Gimbutasin hypoteesin päälinjat, käsittelen sitten hänen olettamustensa uskottavuutta, ja lopuksi tarkastelen siihen kohdistunutta kritiikkiä.

Gimbutasin tutkimus

Vanha Eurooppa sijaitsi Balkanilla ja sen ympäristössä, ulottuen Moldaviasta Maltalle ja Sardiniaan, ja sen kulttuuri kukoisti neoliittisenä aikana 5000-9000 vuotta sitten. Eurooppalaiset alkoivat tänä aikana harjoittaa maanviljelystä ja pienimuotoista karjanhoitoa keräilyn ja metsästyksen ohella. He asuivat kyläyhteisöissä, ja kehittivät korkeatasoisen arkkitehtuurin, veisto- ja keramiikkatradition.

Marija Gimbutas on University of California Los Angelesin arkeologian emeritus-professori, ja eräs johtavista indoeurooppalaisuuden tutkijoista. Hän syntynyt Liettuassa ja hallitsee slaavilaiset kielet, joten hän tuntee hyvin myös Itä-Euroopassa julkaistut tutkimukset. Vanhan Euroopan arkeologiset löydöt hän luultavasti tuntee paremmin kuin kukaan muu (hänen kollegansa Colin Renfrew sanoo Gimbutasista, että vain harva voi kilpailla hänen suunnattoman tietomääränsä kanssa (Renfrew 1987, 41)).

Ensimmäisen kerran Gimbutas julkaisi näkemyksensä Vanhan Euroopan kulttuurista kirjana *Gods and Goddesses of Old Europe* vuonna 1974. Hän muokkasi kirjasta vuonna 1982 uuden painoksen, jossa nimenmuutos heijastaa ajattelutavan kehittymistä: *Goddesses and Gods of Old Europe*. Tässä teoksessa Gimbutas järjestää ja luokittelee alueelta löydettyjä esineitä niiden uskonnollisen merkityksen perusteella: tulkinnan hän löytää sen avulla, mitä vanhoista uskomuksista ja myyteistä on historiallisella ajalla kirjoitettu. Vanhan Euroopan asukkaat eivät jättäneet dokumentteja, joita osattaisiin lukea. Balkanilta tosin on löytynyt vanhaa kirjoitusta, jota Gimbutas ilmeisesti on yrittänyt tulkita (Haarmann 1990, 70-81). Hänen viimeisin johtopäätöksensä on kuitenkin, ettei tulkinta ole mahdollinen, koska kyseessä on tuntematon, ei-indoeurooppalainen kieli (Gimbutas 1991). Koska kuviosymboliikka pysyi samana vuosituksiansa, se toimi eräänlaisena pikakirjoituksena, jolla ilmaistiin esineen tarkoitus ja rituaaliset yhteydet. Se myös kertoo yhteisön maailmankuvasta: "jokainen kulttuuri tulkitsee selittävät perusoletuksensa niitä vastaavina muotoina, ja luovuus ilmaistaan vain vähäisinä muunnelmina yhteisön määräämistä normeista." (Gimbutas 1982).

Gimbutasin kaksi uusinta kirjaa ovat *The Language of the Goddess* (1989) ja *The*

Civilization of the Goddess. The World of Old Europe (1991), jotka ovat runsaaseen kuvitukseen perustuvia suurteoksia. Hän esittelee niissä valtaisan määrän Euroopasta tehtyjä esihistoriallisen ajan arkeologisia löytöjä. Teoksessa *The Language of the Goddess* esitellään ja analysoidaan noin 2000 esinettä. Niissä toistuvat samanlaisina geometriset kuvioinnit, joilla aiemmin ei ole ajateltu olevan erityistä merkitystä. Gimbutas yhdistää geometriset ja tunnistettavat kuviot toisiinsa, ja päätyy näin eräänlaiseen symbolikieleen. Esimerkiksi V-kirjaimen muotoiset kuviot variaatioineen symboloivat vulvaa, elämän lähdeä, ja aaltoviivat ja yhdensuuntaisten viivojen rykelmät vettä, joka myös on elämän antaja. Näin symbolikieli kertoo muinaisen uskonnon sisällöstä. Kuvattu aineisto käsittää muun muassa pienoisseivoksia, maljoja, ruukkuja, koruja, luuesineitä, luolamaalauksia, hautoja ja rakennuksia. Suurin osa on neoliittiselta ajalta 7000 - 3000 eaa (ennen ajanlaskun alkua), mutta vanhimmat esimerkit ovat jopa 25 000 vuotta vanhoja, ja aluekin kattaa lähes koko Euroopan ja Lähi-Idän (ei kuitenkaan Suomea). *The Civilization of the Goddess* keskittyy hautalöytöjen, asumusten, pyhäkköjen ja yhteisöjen elämänmuodon esittelyyn. Suuren Jumalattaren pyhiä paikkoja olivat muun muassa kivet, lähteet ja puut. Myös arkkitehtuuri - pyhäkköjen ja hautojen rakentaminen kohdun muotoon - kertoi hänen kunnioittamisestaan. Pyhäkköjen suuri määrä heijastaa uskonnon tärkeää asemaa. Hautalöydöt kertovat tasa-arvoisista yhteisöistä, joissa esimerkiksi nuoret tytöt tai vanhat naiset olivat arvostettuja.

Jumalattaren symbolit

Teoksessa *The Language of the Goddess* aineisto on luokiteltu sen uskonnollisen sisällön mukaan neljään ryhmään. Ensimmäinen ryhmä on kaikkein laajin, ja se sisältää veteen ja elämän antamiseen liittyvät symbolit. Niiden alkuperä on jo maanviljelystä edeltäneellä paleoliittisella ajalla, jolloin kaiken elämän uskottiin tulevan vedestä. Koska miehen osuutta hedelmöityksessä ei ehkä vielä tunnettu¹, uskottiin naisella olevan mystinen luomisvoima. Lintu-nainen-hybridi oli kosminen luojajumalatar, jota kuvasivat vesilinnut, naisen rinnat, vuotavat silmät, pyöreät suut ja siivekkäät, lintupäiset naishahmot. Vulvakuvat, päsä ja naaraspuoliset eläimet kuuluvat tähän ryhmään, samoin synnyttävät naiset ja käärmejumalatar. Myöhäisempää symboliikkaa edustavat kehrääminen ja kankaankutominen.

Toinen symboliryhmä liittyy luonnon jatkuvaan uudistumiseen ja maahan. Hedelmällisyyden ja raskauden symbolit periytyvät jo paleoliittiseltä ajalta (rehevät kivikauden Venukset). Alunperin ehkä kasvavaa kuuta esittävä raskaana oleva jumalatar tuli maan hedelmällisyyden ja ihmisten ja eläinten hyvinvoinnin symboliksi, Äiti Maaksi. Hedelmällisyyden palvonta liitettiin vuodenaikojen vaihteluun, ja sukupolvien uudistumiseen, jota äiti ja tytär-symbolit kuvaavat. Hedelmällisyyden väri oli musta, maan väri. Tähän ryhmään on sisällytetty myös miespuolisia demoneja ja kasvillisuuden jumala. Miestä esittäviä symboleja on vähän, vain alle kolmessa prosentissa esineistä.

Kolmas ryhmä sisältää kuolemaan ja uudelleensyntymiseen liittyviä symboleja. Syntymä ja kuolema eivät ole vastakohtia, vaan kuolema on askel luonnon kiertokulussa. Tätä kuvaa kuoleman pöllö, jolla on elämää ravitsevat rinnat ja vulva. Kohtu on uudelleensyntymisen symboli, jota kuvaavat härän kallo, muna, sammakko, siili, kala ja kilpikonna. Kuoleman väri on valkoinen, luiden väri. Kuoleman jumalatar esitettiin usein kapeana, tyylieltyinä vaaleasta materiaalista veistettynä pienoispatsaana, jolla on rinnan alle taivutetut kädet ja alavatsassa suuri häpykolmio, "Stiff White Lady".

Neljänteen ryhmään kuuluvat energiaan ja muuttumiseen viittaavat symbolit. Täältä löytyy

seisova penis, yksi harvoista mieheen viittaavista kuvista. Muita symboleja ovat elämänpuu, sarvet ja koudut, sekä eläimet, joilla uskottiin olevan paljon elinvoimaa kuten käärme, lehmä ja karhu.

Huomattavaa on, että kuvien joukosta ei löydy sodankäyntiin tai aseisiin liittyviä kuvioita lainkaan, ei myöskään vallankäytön symboleja. Kuvat ovat hyvin ruumiillisia, usein suorastaan naturalistisia, ja korostavat naisen rintoja, takamuksia tai sukupuolielimiä. Siitä huolimatta vaikutelma ei yleensä ole eroottinen. Gimbutasin mukaan symbolien pitäminen seksuaalisymboleina tai osoituksena hedelmällisyyskultista on virheellinen käsitys. Hän näkee kaikki jumalattaren olomuodot saman suuren jumalattaren eri puolina, joka näin kohoaa kosmisiin mittoihin, kaiken elämän luojaksi ja kuoleman valtiattareksi, luonnon ikuisen kiertokulun ylläpitäjäksi.

Arkeomytologia

Gimbutas tunnustaa kirjansa johdannossa olevansa tieraivaaja. Hän kutsuu tutkimusalaansa arkeomytologiaksi, jossa yhdistyvät arkeologia, vertaileva mytologia ja folkloristiikka. Apuna symbolien tulkinnassa hän käyttää kansantarinoita, -uskomuksia ja historiallisia lähteitä. Ratkaiseva kysymys hänen monitieteellisen menetelmänsä onnistumisen kannalta on tietenkin se, voidaanko aineistoja, jotka ovat niin laajalta alueelta ja niin pitkän ajan kuluessa syntyneet, käsitellä kokonaisuutena. Itse hän vastaa tähän, ettei hänen tutkimuksensa ole satunnaisten analogioiden etsimistä erilaisista kulttuureista², vaan yhteenkuuluvan aineiston systemaattista analysointia. (Gimbutas 1989, xvi)

Voiko perinne sitten säilyä 25 000 vuotta hävitäkseen vasta teollistumisen mullistuksessa? Gimbutas esittää lukuisia esimerkkejä perinteen jatkuvuudesta kertomalla kansantavoista Irlannissa, Liettuassa, Venäjällä ja muualla Euroopassa, sekä lainaamalla lähetyssaarnajien ja inkvisition kuvauksia noituudesta ja pakanallisista menoista. Hän kertoo muun muassa, miten käärmeitä vielä tämän vuosisadan alussa pidettiin Liettuan maaseudulla taloissa lattian alla hyvää onnea ja elinvoimaa tuomassa. Vihreä käärme laitettiin vastaanaineen pariskunnan vuoteen alle, käärmeille annettiin maitoa ja uhrattiin ruokaa alkukevään rituaalissa. Käärmeillä on uskottu olevan mahtava elinvoima. Niitä pidettiin kuolemattomina, koska ne keväällä heräävät eloon talvehdittuaan horroksessa, ja koska ne luovat nahkansa. Kuolematon käärme on linkki elävien ja kuolleiden välillä.

Esimerkki symbolien säilymisestä samanlaisina on sarja sammakkokuvia: ranskalaisia luolamaalauksia raskaana olevasta sammakkonaisesta noin 12 000 vuotta sitten; 7000 vuotta vanhoja sammakkonaisveistoksia Anatoliasta; 8000 vuotta vanha liljapäinen sammakkopatsas Makedoniasta ja 100 vuotta sitten veistetty hautapatsas Liettuasta, jossa on samanlainen sammakko liljankukka päänään; ja baijerilainen Neitsyt Maria -aiheinen taulu 1800-luvulta, jossa on Marian vieressä vulvalla koristettu sammakko. (Gimbutas 1989, 251-255) Keskiajan katoliset papit näkivät sammakossa vaarallisen vihollisen, naisten kätilötaitojen ja noituuden symbolin.

Entä kuvioden tulkinta? Monet tavallisimmat symbolit ja niiden kuviot ovat varsin yleismaailmallisia, joten niiden tulkinnasta ei ole epäselvyyttä. Esimerkiksi rinnakkaiset aaltoviivat kuvasivat vettä myös Mesopotamian, Egyptin ja Kiinan ensimmäisissä kuvakirjoituksissa (Haarmann 1990). Samoin sammakko on yleinen naispuoliseen prinsippiin, sateeseen ja hedelmällisyyteen liittyvä symboli eri puolilla maailmaa (Ekenvall 1978). Eräät tulkinnat ovat puolestaan aika yllättäviä, kuten selitys sille, että härän kallo ja sarvet symboloivat kohtua ja

munasarjoja. Molemmat muodostavat samanlaisen kuvion, ja neoliittisten ihmisten oletetaan tietäneen tämän, koska he asettivat kuolleet taivasalle mätänemään ja petojen syötäviksi, ja pystyivät näin seuraamaan ruumiin hajoamista. Vasta luut koottiin ja haudattiin. (Gimbutas 1989, 265)

Gimbutasin eräs perusteeksi on, että Vanhan Euroopan uskomukset "menivät maan alle" eli säilyivät naisten ja kansanuskonnon perinteenä patriarkaalisten indoeurooppalaisten saapumisen jälkeen (noin 4000-2500 eaa). Osa perinteestä selvisi jopa kristinuskon toistuvista hyökkäyksistä, erityisesti Euroopan reuna-alueille vetäytyneenä, kuten kelttien, baskien ja liettualaisten parissa. Vanhan Euroopan vaikutusta näkyisi Kreikan jumaltarustossakin³: lintujumalattaresta tuli sotaisia Athene, joka syntyy Zeuksen, härän, päästä - härän kallo ja sarvet olivat symbolisoineet Vanhassa Euroopassa kohtua; ja käärmejumalattaresta, lehmänkasvoisesta Herasta tehtiin Zeuksen vaimo. Kristinuskokin sulautti pyhimyksiin ja Neitsyt Maria-kulttiin vanhaa jumalataruskontoa: vieläkin Puolassa on mustan Madonnan pyhäkkö, joka on hyvin suosittu pyhiinvaelluskohde - musta oli maan hedelmällisyyden väri.

Alastomat naisfiguurit

Arkeologiset löydöt maanviljelyksen alkua ajoilta todistavat, että alastomia naisia esittäviä figuureja on tehty lähes kaikkialla maailmassa. Sekä Euroopassa, Intiassa (Pal 1987, 12) että Meksikossa (Bushnell 1975, 28) suuri osa vanhimmista löydetyistä savikuvista esittää alastomia naishahmoja. Monilla näistä on korostetun suuri lantio ja mahdollisesti upea hiuslaite ja ranne- ja kaulakoruja tai ne esittävät lintu-nainen-hybridiä. Näiden alueiden välillä ei ole voinut olla suoraa kontaktia, mutta ehkä osa vanhimmista uskomuksista saattaisi olla ihmiskunnan yhteistä perintöä⁴.

Tässä yhteydessä on mielenkiintoista muistaa, että vielä nykyäänkin monin paikoin Afrikassa ja Intian maaseudulla saviesineiden tuottaminen ja muovaileminen on naisten työtä (Aronson 1991). Osissa Intiaa vain saven hankinta ja poltto kuuluvat miehille. (Pal 1987, 14) Sekin, että esihistoriallisen ajan naisten haudoista on löytynyt paljon keramiikkaa ja savenalajan työkaluja, viittaa siihen, että vanhat savikuvat olisivat naistaiteilijoiden tekemiä.

Intian ja Kiinan Suuri Äiti

Gimbutasin rekonstruoimassa uskonnossa on havaittavissa sekä selviä yhtäläisyyksiä että eroja muihin jumalatarkultteihin. Taolaisuus, jonka juuret ovat Kiinan vanhassa kansanuskossa, kuvaa jumalatarta aivan samoin maailman luojana ja kaiken elämän äitinä, kosteana ja pimeänä kohtuna. (Reed 1987, 162) Toisaalta Gimbutas kiinnittää vain vähän huomiota tapoihin, jotka olivat hyvin yleisiä neoliittisella ajalla kuten shamanismi (kiinan shamaania tarkoittava sana "wu" tarkoitti alkujaan vain naispuolista shamaania) ja maan hedelmällisyyttä lisäävät seksuaaliriitit, jotka olivat yleisiä kaikkialla Lähi-Idässä, Kiinassa ja Intiassa.

Intian ikivanhasta "äiti maa"-kultista kertoo Pupul Jayakar, toinen merkittävä oman alansa isoäiti, intialaisen käsityön ja kansantaiteen asiantuntija. Hän on tutkinut Intian maaseudulla vallitsevia uskomuksia ja niiden ilmenemistä riiteissä ja kansantaiteessa. Hänen teoksensa *The Earth Mother: Legends, Goddesses, and Ritual Arts of India* (1990) on katsaus jumalattaren palvontaan kautta vuosituhanten. Se kuvaa, miten uskomukset ovat säilyneet ja muuntuneet myöhempien uskontojen vaikutuksesta: ennen muuta hindulaisuuden, tantrismin, buddhalaisuuden ja islamin. Intia on vertailuaineistona kiinnostava, sillä pieniä jumalatarpatsaita

on löytynyt peräti 20 000 vuoden ajalta, ja niiden valmistamisen ja kunnioittamisen perinne elää edelleen kyläyhteisöissä. Myös kirjallista aineistoa, muistiinmerkittyjä tarinoita on lähes kolmen tuhannen vuoden ajalta. Mutta kansojen, uskontojen ja paikalliskulttuurien suuri lukumäärä ja vuorovaikutus tekee tilanteen hyvin mutkikkaaksi.

Vanhimmissa Intiasta löytyneissä patsaissa on selviä yhtymäkohtia Gimbutasin esittämiin hahmoihin kuten jumalatar symboloiva maaginen kolmio, joka on löytynyt 10 000 vuotta vanhasta alttarista ja lintukasvoinen nainen. Samat hahmot löytyvät myös nykyaikaisista Mithilan maalauksista. Mandala-kuvien piirtämisrituaaleissa käytetään tuhansia vuosia vanhaa symbolijärjestelmää. Jayakarın kuvaus uskonnollisuuden ilmenemismuodoista on maanläheinen: hän kertoo shamanismista (noita ottaa eläimen hahmon suorittaakseen tehtävän), magiasta, ihmisveren uuraamisesta maan hedelmällisyyden takaamiseksi ja amulettien käytöstä suojaavan taikapiirin muodostamiseksi. Uskonto liittyy saumattomasti vuotuisen rytmiin, auringon ja kuun kiertoon ja tavalliseen arkielämään. Usein uskonnollisilla menoilla ja kuvilla on selvä eroottinen viritys. Ero jumalien ja elävien ihmisten välillä tai jumalien ja niitä symboloivien puiden ja eläinten välillä on varsin häilyvä ja rituaaleissa ne muuttuvat toisikseen. Symboli ei ole vain ilmiön kuva vaan ilmiö itse.

Voimakas yhtäläisyys Gimbutasin esittämän uskonnon kanssa on Intian jumalattaren monimuotoisuus: hän on yksi ja kaikkivoipa, mutta samanaikaisesti hän ilmenee lukuisissa erilaisissa muodoissa, joita palvotaan erikseen. Intiassa jumalattaren palvonta ei rajoitu vain kansanuskon perinteeseen, vaan joillakin alueilla, kuten Bengalissa, Suuri Jumalatar on tärkein hindujen palvoma jumaluus, ja tantralaisten mukaan jokainen nainen on jumalattaren kuva (Young 1987, 89 ja 91).

Tämä pikainen vertailu muihin maanviljelyskulttuureihin osoittaa, ettei oletettu jumalattaren palvonta Euroopassa ole ainutlaatuinen ilmiö, vaan sille löytyy vastineita muualta. Uskoisin, että Euroopan uskontoa ja sen merkitystä yhteisölleen voidaan ymmärtää paremmin, jos otetaan avuksi antropologinen ja uskontotieteellinen tutkimus.

Haaste historiankirjoitukselle

Gimbutasin tutkimus tuo monta haastetta historiankirjoitukselle: se ei salli ajanlaskun alkavan Antiikin Kreikasta, vaan korostaa, että Euroopan kulttuurilla on vielä vanhemmat juuret. Euroopan kulttuuri ei olekaan monoliittinen kokonaisuus, joka on saanut aatteensa Kreikasta, Roomasta ja kirkkoisiltä, vaan yhdistelmä aineksia, joista osalla on hyvin varhainen alkuperä omalla mantereella. Kirjoitetun tradition valta-asema historiassa on peittänyt näkyvistä sen, että suuri osa kansaa on ollut sen ulkopuolella tälle vuosisadalle asti. Maaseutuväestö on elänyt kiinnittyneenä maahan ja luonnon kiertokulkuun. Monilla saduilla, tarinoilla ja uskomuksilla on oma historiansa, jatkuvuus kautta vuosisatojen, jopa vuosituhansien. Vanhat jumalattaret saatettiin alentaa noidiksi⁵, nymfeiksi tai pyhimyksiksi, mutta ne säilyivät silti kansan muistissa. Vieläpä nykyaikainen kristinusko sisältää paljon vanhoja pakanallisia perinteitä hiukan muunnettuina. Ajatellaan vaikka joulun juhlamista: Koska tietoa Kristuksen syntymän ajankohdasta ei ollut, sijoitettiin joulu 300-luvulla roomalaisten Saturnalian, talvipäivänseisauksen ja valon juhlan ajankohtaan. Laajalle levinnyt pyhien puiden palvonta, jota kirkko ei saanut loppumaan, johti paratiisiin elämänpuun tärkeyden korostamiseen, ja siitä joulukuusikin on eräänlainen muisto. (Schama 1991, Eisler 1987, 102)

On mielenkiintoista verrata "virallisen" tieteen suhtautumista Gimbutasin kahteen suureen teoriaan: Gimbutas on voimakkaasti puoltanut oletusta, että Venäjän aroilla kukoistanut

Kurgan-kulttuuri oli indoeurooppalaisten kansojen alkukoti. Hypoteesilla on ollut paljon kannatusta kielitieteessä ja historiassa. Sen sijaan oletus Vanhan Euroopan kulttuurissa vallinneesta jumalatar-kultista on hyväksytty lähinnä vain indoeuropeistien parissa. Historiassa ja arkeologiassa se on melkein vaiettu kuoliaaksi. Jos siihen viitataan, todetaan vain lyhyesti, että jumalattaren palvonnasta ei ole varsinaisia todisteita. Renfrew on kuitenkin osoittanut, että sotaisan Kurgan-kulttuurin valloitusretket Eurooppaan perustuvat hyvin hatarille olettamuksille ja vähäiseen todistusaineistoon. Puhumattakaan siitä, että "Kurgan-kansan" puhumasta kielestä olisi mitään dokumenttia. (Renfrew 1987, 86-98) Sen sijaan aineisto, jota Gimbutas on käyttänyt jumalatar-hypoteesiinsa vahvistamiseen, on valtaisa. Tämä valaisee mielestäni taas kerran naistutkimuksen kohtaloa "virallisen" tieteen sisällä jopa silloin, kun tutkija on hyvässä asemassa ja arvostettu, eikä ole toiminut "eristyneessä naistutkimusyksikössä".

Esimerkiksi Wenken johdatus esihistoriaan (Wenke 1990), jota käytetään amerikkalaisissa yliopistoissa kurssikirjana, käsittelee perusteellisesti lukuisia muita teorioita ja lähestymistapoja, mutta vaikenee tyystin kaikesta naistutkimuksesta. Hän myös varoo tuomasta esiin mahdollisuutta naisvaltaisten yhteisöjen olemassaoloon⁶, eikä viittaa tähän edes Kreetan ja Anatolian kulttuurien esittelyn yhteydessä (Wenke 1990, 452-459). Kuitenkin näiden alueiden kaivauksista on löytynyt selviä osoituksia tärkeistä naisjumaluuksista, ja keskustelua niissä ehkä vallinneesta matriarkaatista on käyty vuosikymmeniä (katso esim. Lerner 1986, 31-35 ja Ehrenberg 1989, 109-118).

Naisten esihistoria

Edes Margaret Ehrenbergin *Women in Prehistory* (Ehrenberg 1989) ei suoraan viittaa Gimbutasin teoriaan, vaikka kirja on tarkoitettu johdatukseksi naisen arkeologiaan Euroopassa. Ehrenberg sanoo olevansa feministi (siinä mielessä kun sanaa anglosaksisessa kulttuurissa käytetään, Suomessa hän varmasti ilmoittaisi ettei ole!), ja haluaa tuoda naisen elämän arkeologian tutkimuskohteeksi. Hän toteaa, että naisten esihistoria on ylipäänsä hyvin huonosti tunnettu, koska siihen ei ole arkeologisissa tutkimuksissa kiinnitetty huomiota, sekä myös siksi, etteivät aikaisemmat analyysimenetelmät ole pystyneet tuottamaan riittävän hyvää tietoa. Mutta nykyisillä, yhä tarkemmilla laboratoriomenetelmillä voidaan löytää hajoavatkin materiaalit kuten tekstiilit ja kasvijäänteet (jotka yleensä liittyvät paremmin naisten elämään kuin luut tai metalliesineet), selvittää, mikä on ollut väestön koostumus, miten eri ikäiset ja eri sukupuolta olevat ihmiset on haudattu, millaisista sairauksista ihmiset ovat kärsineet, mikä on ollut ravinnon koostumus ja jopa mitkä ovat olleet miesten ja naisten elinpiirit. Voidaankin odottaa, että uusi tutkimus valaisee entistä paremmin naisten merkitystä ja tehtäviä eri esihistoriallisina aikakausina.

Ehrenberg (1989, 90-99) käsittelee kirjassaan muun muassa Keski-Euroopan jokilaaksoissa kukoistanutta nauhakeraamiseksi kutsuttua maanviljelyskulttuuria (5500-4800 ennen ajanlaskun alkua), joka sivusi Gimbutasin Vanhan Euroopan aluetta. Jokitasangoilla harjoitettiin maanviljelystä ja pidettiin jonkin verran kotieläimiä, mutta metsästys ja kalastus olivat edelleen tärkeitä elinkeinoja. Perheet asuivat pitkissä taloissa (longhouses), joiden vastineita on uudelta ajalta löydetty eri puolilta maailmaa: Papua Uudesta Guineasta ja Pohjois-Amerikan irokeeseilta. Nämä uuden ajan longhouse-yhteisöt ovat matrilokaalisia eli talossa asuu saman äidin tyttäriä aviomiehineen ja lapsineen ja talon toisessa päässä pidetään kotieläimiä. Oletettu matrilokaalinen asumismuoto viittaisi naisen suhteellisen hyvään asemaan nauhakeraamisessa kulttuurissa, ja samaa puhuvat hautalöydöt: naisten ja miesten haudoista on löydetty arvoesineitä hyvin tasaisesti.

Ehrenberg (1989, 66-76) ei kuitenkaan usko, että pienten, erillisten kyläyhteisöjen asuttamassa Euroopassa olisi vallinnut yhtenäinen uskonnollinen kultti. Hänen mielestään voidaan puhua lähinnä henkien palvonnasta. Sitä paitsi hän korostaa, että löytynyt patsasaineisto on niin laaja ja vaihteleva, ettei yksi ainoa tulkinta voi tehdä sille oikeutta.

Arkeologian teorit

Ehrenberg (1989, 13) toteaa, että arkeologiassa tieteenä on ollut pitkään vahva pyrkimys luonnontieteelliseen tarkkuuteen, mikä on suosinut empiiristä tutkimusta teoriakehittelyn kustannuksella (vrt myös Wenke 1990). Yhteiskunnan kehitystä tarkastellaan yleensä vakiintuneen mallin mukaan, joka olettaa, että ihmiset ensin muodostivat heimopäälliköiden tai suvun vanhimpien miesten johtamia yhteisöjä. Varhaiset kaupunkikulttuurit (complex societies) syntyivät vähitellen pienemmistä yksiköistä, jotka voimakas kuningas liitti yhteen. Usein, mutta ei aina, arkeologiset löydöt tukevat tätä mallia: löydetään sota-aseita, palvelijoiden ruumiilla täytettyjä kuningashautoja, kuninkaiden patsaita ja kuvia taisteluista, sotavangeista ja katkaistuista päistä.

Heimopäällikkö-kuningas -malliin ei kovin mukavasti saa sovitetuksi naisvaltaisia yhteisöjä ja uskontoja. Arkeologit eivät yleensä havaitse tähän malliin kätkeyttä ideologiaa, mistä Ehrenberg (Ehrenberg 1989, 168-171) kertoo valaisevan esimerkin: Ranskassa (Vix) tehdään upea hautalöytö, jossa oleva luuranko identifioidaan naiseksi. Haudassa olevat esineet ovat tyyppillisiä päällikön esineitä, ja hauta on komein siltä seudulta löydetty. Esitetään arveluja, että sukupuolen määrittelyssä on erehdytty, tai että kyseessä onkin päällikön vaimo tai tytär (sotavaunuineen!) tai ehkä papitar. Historiallisista lähteistä kuitenkin löytyy kertomuksia naispuolisista päälliköistä, jotka taistelivat roomalaisten ylivaltaa vastaan muutama vuosisata myöhemmin.

Yllä mainittu esimerkki osoittaa, miten arkeologiassa joudutaan aina turvautumaan arvauksiin ja spekulatioihin, jopa jo löytöjen kuvailussa. Näin ollen se ei voi olla täysin puhdasta, maailmankatsomuksista riippumatonta tiedettä (vrt Bernal 1991). Gimbutasin hypoteesi on epäilemättä rohkeasti muotoiltu ja rakentuu runsaan intuition varaan. Sellaisena sitä ei voi nykyisellä tiedolla todistaa oikeaksi, mutta ei myöskään hylätä täysin vääränä. Jatkotutkimus toivotavasti pystyy pureutumaan syvemmin hänen moniin tulkintoihinsa ja tuomaan esiin uusia todisteita oletusten puolesta tai niitä vastaan.

Mielestäni eräs Gimbutasin teorian heikkouksia on edellä mainitun Kurgan-teorian yhdistäminen jumalatar-kultin häviämiseen. Hän olettaa indoeurooppalaisten invaasion olleen syynä kulttuurin rapistumiseen, eikä näe kehitystä sisäsyntyisenä. Mutta hän itsekin esittää ristiriitaista tietoa kertoessaan, että jumalatar-kultti on parhaiten säilynyt indoeurooppalaisten kelttien parissa. Arkeologinen ja kansatieteellinen aineisto ja kelttien vanhat tarinat osoittavat perinteen jatkuneen Irlannissa melko yhtenäisenä 6000 vuoden ajan. Kuvauksia vanhoista rituaaleista on vielä tältä vuosisadalta. Herää kysymys, miksi keltit hylkäsivät indoeurooppalaisen uskonnon ja omaksuivat oletetuilta alkuasukkailta jumalatar-kultin, tai miksi alkuasukkaat omaksuivat kelteiltä kielen, mutta säilyttivät uskontonsa? Olisi loogista ajatella, että keltit jo "alun alkaen" palvoivat jumalattaria, eivätkä koskaan olleetkaan sotaisia paimentolaisia.

Gimbutas suorittaa myös etymologisen vertailun kuoleman jumalattaren nimestä slaavilaisissa ja kelttiläisissä kielissä ja päättyy yhteiseen, indoeurooppalaiseen kantasanaan (Gimbutas 1989, 210)! Jumalattaren palvonnasta vähittäiselle väistymiselle voisi etsiä luonnollisiakin syitä: elinolosuhteiden ja elinkeinojen vähittäinen muuttuminen, väestönkasvu sekä

sisäisten ja ulkoisten ristiriitojen kärjistyminen saattavat johtaa aggression kasvuun ja sotaiseen käyttäytymiseen.

VIITTEET:

1. Käsitteet tästä vaihtelevat. Paleoliittisissä luolamaalauksissa on kuvia parittelevista ja raskaana olevista eläimistä, mikä viittaa siihen, että siittämisen merkitys ymmärrettiin jo silloin.
2. Tässä hän viittaa ensisijaisesti Suurta Äitiä ja alkuperäistä matriarkaattia käsittelevään kirjallisuuteen, jota on julkaistu Engelsin ajoista lähtien. Nykyään Yhdysvalloissa on myös havaittavissa todellinen feministisen jumalatar-kirjallisuuden aalto. Valitettavasti mitkään näistä varhaisista jumalatar-kultteja esittelevistä kirjoista eivät yllä lähellekään Gimbutasin tieteellistä tarkkuutta, vaikka monet ovatkin naistutkijoiden kirjoittamia.
3. Kreikan jumaluuksien alkuperästä on muitakin tulkintoja, sillä yleisesti katsotaan Lähi-Idän ja Anatolian olleen tärkeimmät lähteet. Myös Egyptin kulttuurilla arvellaan olleen suuri merkitys (Bernal 1991). Yhdysvalloissa varsinkin mustat naiset tuovat esiin afrikkalaisen kulttuurin vaikutusta, esimerkiksi Pallas Athenen hahmoon. (katso Merlin Stone, *Ancient Mirrors of Womanhood*. Beacon Press, Boston 1991 ja Christina Springer, *Whose Goddesses are They?* Lehdessä *New Directions for Women* 19:4)
4. Itse asiassa vanhin kolmiosymboliikasta (naisen lisääntymiskyvystä) kertova veistos on tehty arviolta puoli miljoonaa vuotta sitten, eli paljon ennen kuin nykyihminen edes oli kehittynyt! (Gimbutas 1989, s.237)
5. Luudalla lentävät pääsiäistrullit, jotka voivat viedä karjaonnan, olivat alkujaan slaavien ja germaanien talven ja kuoleman jumalatar, Baba Yaga eli Holle. Samaan jumalattaren aspektiin kuoleman tuojana ja uudelleensyntymisen takaajana liittyvät pääsiäismunat.
6. Wenken asennetta kuvaavat hänen täysin perustelemattomat kommenttinsa neoliittisen kiinalaisen kylän esittelyn yhteydessä (Wenke 1990 s.433): "The few hundred people at Pan-p'o, like most of their neighbors, were probably self-sufficient in everything that really mattered except marriageable women." Ja hiukan myöhemmin puhuessaan kylän ainoasta suuresta rakennuksesta: "To the Chinese excavators, this building seems most likely to have been a communal meeting house; but one might also suspect a bit of capitalistic inequality had infected the Yang-shao culture, and that this was the house of a 'big man' or chief." Kuitenkin hän jatkaa: "However, there are no evident signs of varying status in other artifacts at the site." Ei siis ole mitään aihetta olettaa patrilokaalista asumismuotoa tai päällikkövaltaisuutta.

KIRJALLISUUS

Aronson, Lisa. African Women in the Visual Arts. *Signs* 16:3 (1991) ss. 550-574

Bernal, Martin. *Black Athena: The Afro-Asiatic Roots of Classical Civilization*. Rutgers University Press, New Jersey 1991

Bushnell, G.H.S., *The First Americans. The Pre-Columbian Civilizations*. Thames and Hudson, London 1975

Ehrenberg, Margaret. *Women in Prehistory*. British Museum Publications, London 1989

Eisler, Riane. *The Chalice and the Blade: Our History, Our Future*. Harper & Row, San Francisco 1987

Ekenvall, Asta. *Batrachians as Symbols of Life, Death and Woman*. *Kvinnohistorisk arkiv* 14. Göteborg 1978

Gimbutas, Marija. *The Goddesses and Gods of Old Europe. Myths and Cult Images*. Berkeley, University of California Press 1982, updated

Gimbutas, Marija. *The Language of the Goddess*. HarperCollins, New York 1989

Gimbutas, Marija. *The Civilization of the Goddess. The World of Old Europe*. HarperSanFrancisco 1991

Haarmann, Harald. *Universalgeschichte der Schrift*. Campus Verlag, Frankfurt am Main 1990

Jayakar, Pupul. *The Earth Mother: Legends, Goddesses and Ritual Arts of India*. HarperSanFrancisco 1990.

Lerner, Gerda. *The Creation of Patriarchy*. Oxford University Press, New York 1986

Pal, Pratapaditya. *Icons of Piety, Images of Whimsy. Asian terra-cottas from the Walter-Grounds Collection*. Los Angeles County Museum of Art 1987

Reed, Barbara. *Taoism*. Teoksessa Sharma, Arvind (ed.). *Women in World Religions*. State University of New York Press. Albany 1987

Renfrew, Colin. *Archaeology & Language. The Puzzle of Indo-European Origins*. Cambridge University Press, New York 1987

Schama, Simon. *Whose Tree Is It Anyway?* *The New York Times* 24.12.1991 s.A19

Wenke, Robert J., *Patterns in Prehistory, Humankind's first three million years*, Third Edition. Oxford University Press, New York 1990

Young, Katherine K., *Hinduism*. Teoksessa Sharma, Arvind (ed.). *Women in World Religions*. State University of New York Press. Albany 1987